

Betydningen av en øks

Den 2. juni åpnet steinalderutstillingen "Forsteinede Øyeblikk" på Ramsmoen. Utstillingen skal stå på Ramsmoen i 5 år og er et samarbeidsprosjekt mellom Nordøsterdalsmuseet og Kulturhistorisk museum i Oslo. Store deler av gjenstandsmaterialet stammer fra vassdragsundersøkelsene i Nord-Østerdalen i perioden 1950-1980. Redskaper og avslag fra leirplasser ved Falningsjøen, Breisjøen og Innerdalen er stilt ut side om side med stemmingsfulle illustrasjoner laget av Arnhild Jordet fra Vingelen.

Under arbeidet med utstillingen i

vinter, var det en spesielt en øks som vakte min interesse. I Oldsakssamlingens tilvekstkatalog står det at øks C32058 ble funnet "stående på enden ved siden av en større stein" under gresshenting ved bredden av Savalen. Øksa er av en type som kalles trinnøks og kan være så mye som 8000 år gammel.

Det er flere aspekter som gjør funnet av øksa interessant. For det første er øksa nærmest et fremmedelement i Nord-Østerdalen. Utbredelsen av trinnøkser er nemlig sterkt konsentrert til

Øks C32058 funnet ved bredden av Savalen. Foto: Kulturhistorisk museum.

kyststrøkene i Skandinavia, og i innlandet er det kun funnet et fåtall trinnøkser. I følge Universitetenes digitale samlinger er det kun funnet 11 stykker i hele Hedmark fylke. Tre av disse er funnet i Nord-Østerdalen, mens de øvrige er funnet lengre sør i fylket. Til sammenligning, oppgir samme katalog 79 økser i Vestfold og hele 214 i Hordaland.

For det andre, vekket funnomstendighetene min nysgjerrighet. Etter å ha lest funnbeskrivelsen satt jeg igjen med en følelse av at øksa ikke var mistet her for 8000 år siden, men plassert med viten og vilje. Hvor kommer øksa fra? Og hvorfor ble den fraktet inn i Nord-Østerdalen og etterlatt ved Savalens breidd?

Et økseløst innland

Øksa stammer fra en tid hvor vi antar at det ikke bodde folk fast i Nord-Østerdalen. De spredte sporene etter folk i fjell- og dalstrøkene fra denne perioden ser ut til å være rester etter korte opphold av jeger- og sankergrupper som har hatt sitt hovedområde andre steder - formodentlig ved kysten. Hvis menneskene har vandret fra kyst til innland og tilbake igjen kan kanskje forklaringen på øksemangelen i innlandet ligge i øksenes verdi. Var de så verdifulle at de ikke ble lagt igjen i fjellet, men tatt med tilbake til hovedbosetningsområdene, og etterlatt der? Hvis dette var tilfellet skulle en allikevel forvente at noen av øksene ble ødelagt under oppholdet i innlandet slik at det lå igjen fragmenterte økser på noen av boplassene her oppe, men slik er det

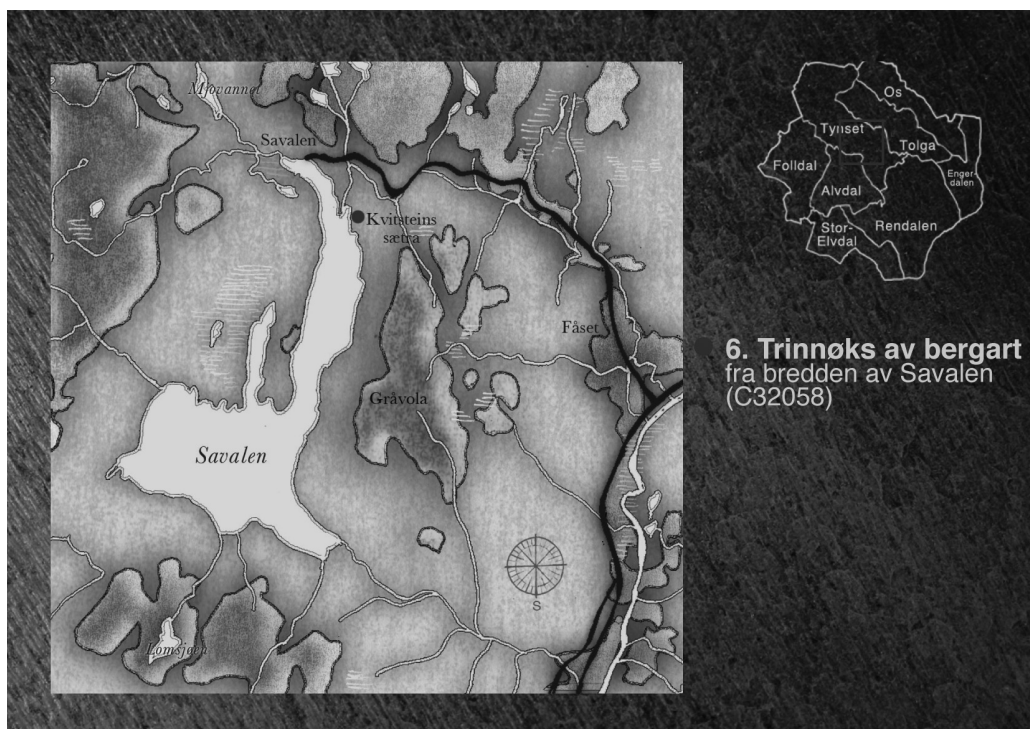
ikke. Kun tre av øksene funnet i Hedmark ser ut til å ha blitt funnet i bosetninger, og alle er i god stand.

En annen forklaring kan være at øksene ble brukt til aktiviteter som bare foregikk ved kysten, og derfor ikke inn gikk i bagasjen på innlandsekspedisjonene. For å svare på dette må vi se nærmere på hva trinnøksene ble brukt til.

Bruk av trinnøkser

Øksene varierer så mye i størrelse og form at det neppe er snakk om ett spesialisert bruksområde og det råder ulike oppfatninger om hvordan øksene har vært brukt. De kan i utgangspunktet ha blitt brukt til arbeid med materialer som skinn, bein, tre eller jord. Ofte blir øksene undersøkt med mikroskop for å avgjøre hva slags materiale de har vært brukt på, såkalt slitesporanalyse. Dette har jeg ikke hatt anledning til å gjøre med øksa fra Savalen. Derfor er mine betraktninger basert på slitesporanalyser foretatt på andre trinnøkser i Norge, samt øksas utforming.

Det er spesielt eggens utforming som kan fortelle noe om hva øksa har vært brukt til, i tillegg til hvorvidt, og i så fall, hvordan den har vært skjeflet. Trinnøksenes egg kan være rett eller tverr, der det siste innebærer at eggen går på tvers av skaftet. Øksa som ble funnet ved Savalen har asymmetrisk kropp, noe som innebærer at kroppen er sterkere hvelvet på oversiden enn på undersiden. Eggen er skjev på økseskroppen som følge av dette. Øksa har antagelig vært brukt som tverrøks. Økser med rett egg regnes som bedre

Kartet viser hvor øksa ble funnet ved Savalen. Arnhild Jordet.

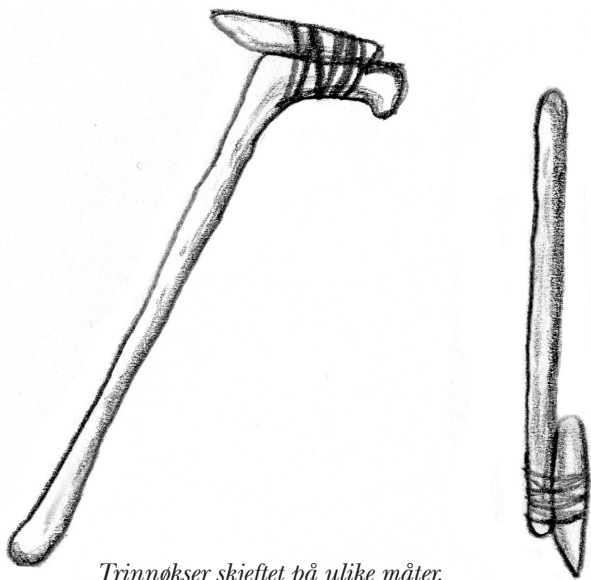
egnet til å hugge presist med enn de med tverr egg.

Om øksa har vært skjefftet er vanskeligere å avgjøre, siden formen på trinnøksene som regel ikke viser antydning til dette. Allikevel er det sannsynlig at øksa fra Savalen har vært skjefftet fordi skjefting øker effektiviteten til øksene betraktelig, og fordi vi kjenner til flere økseskaft fra Sør-Skandinavia.

Forskjellige måter å skjefte øksa på åpner for forskjellige bruksområder. Enkelte lange bergartsøkser har blitt tolket som hakker eller plogskjær. Som nevnt, stammer trinnøksene hovedsakelig fra perioden før jordbruket ble innført i Skandinavia. De kan allikevel ha vært effektive redskaper til å grave opp røtter eller grave hull til telstolper og liknende. Eksperimentelle forsøk

med bergartsøkser brukt som hakker vist at eggen får karakteristiske knuseskader. Siden slike knuseskader sjelden finnes på de forhistoriske øksene, kan en konkludere med at øksene ikke primært var laget for jordarbeid.

Hvis øksa skjeftes langs lengderetningen til et vertikalt skaft blir den en effektiv skrape til bearbeiding av skinn. Det finnes flere etnografiske eksempler på økseformer brukt som skinnskraper, blant annet fra eskimosamfunn. Men hvis skinn var hovedbruksområdet for denne øksetypen, skulle en forvente å finne langt flere økser i det viltrike innlandet, hvor skinnarbeid helt sikkert har vært svært vanlig. Undersøkelser utført på bergartsøkser brukt som skinnskraper, har dessuten vist at kun et fåtall av de forhistoriske øksene fra Vestlan-

*Trinnøkser skjeflet på ulike måter.
Thea Sørensen.*

det hadde spor som lignet slitespor fra bruk på skinn.

De aller fleste av de forhistoriske øksene som inngikk i slitesporanalysen hadde slitespor som tyder på at de har vært brukt på trevirke. Det er sannsynlig at øksa fra Savalen også primært var tiltenkt bearbeiding av tre. Ettersom øksa er tverr har den vært bedre egnet til ut-huling av trestammer enn til trefelling. Denne egenskapen, sett i sammenheng med kysttilknytningen, har gjort at mange arkeologer knytter trinnøksene til produksjon av stokkebåter. Ved den øyrike ytterkysten var det et stort behov for båter både som kommunikasjonsmiddel og som farkost til fiske og jakt på sjøpattedyr. Det er ikke funnet stokkebåter fra steinalderen i Norge, men i Danmark er det funnet både stokkebåter og padleårer fra omkring 6500 BP. En antar at stokkebåter også har vært i bruk langs norskekysten i denne perioden.

Stokkebåtteorien kan forklare fraværet av økser i innlandet. Selv om båter antakelig har vært vel så viktige kommunikasjonsmidler på vann og vassdrag i innlandet, er stokkebåter mindre egnet når de må bæres mellom elver, innsjøer og tjern. Dessuten fantes ikke de varmekjære treslagene som de danske båtene er laget av i dette landskapet. På bakgrunn av dette kan vi anta at tradisjonen med å lage stokkebåter ikke utdanket den lettere og mer fleksible skinnkanoen i fjell- og dalstrøkene i løpet av steinalderen, og at behovet for trinnøksene derfor ikke var like stort i innlandet som ved kysten. Øksa som ble funnet ved Savalen kan altså ha blitt brukt til stokkebåtproduksjon, men dette ser ikke ut til å ha vært vanlig praksis i Nord-Østerdalen i steinalderen. Øksa representerer ett unntak.

Mer enn en øks

Gjenstander skifter mening ettersom hvilke kontekster de befinner seg i. Som vi har sett, er det svært sannsynlig at øksa som ble funnet ved Savalen, er produsert langt unna det stedet der den havnet i jorda. Øksa kan ha blitt fraktet hele veien innover i landet av en person eller den kan ha gått fra hånd til hånd gjennom et byttenettverk. Ved Savalen har øksa fått en helt annen betydning enn den opprinnelig hadde der den ble laget. Nedleggingen av øksa ved Savalen fremstår derfor som en handling utenom det vanlige.

Intensjonell nedlegging av økser er ikke et uvanlig fenomen i steinalderen. På en boplass ved Fosnstraumen i Hordaland ble en trinnøks funnet under en

helle på en steinalderboplass. Øksen ble tolket som en gravgave tilhørende en barnegrav. Det er også funnet trinnøkser i et fåtall graver ved Skateholm i Sverige. Økser som gravfunn, er en skikk som blir svært vanlig utover i yngre steinalder og bronsealder, men den ble innledet allerede i eldre steinalder.

Økseofring

Langt flere trinnøkser er funnet i sammenhenger som minner om rituelle ofringer. På Sunde i Rogaland ble en øks funnet i en nedskjæring under et ildsted på en boplass. På en av boplassene ved Vinterbro i Akershus ble en trinnøks funnet sammen med en liten perle i bein i en avgrenset konsentrasjon av brente bein. Økser som blir funnet i slike sammenhenger har blitt betraktet som "husoffer". Ofringer i forbindelse med reising av bolig ser ut til å være et universelt fenomen hvor hensikten er beskyttelse av hjemmet og menneskene som bor der.

I tillegg kommer et høyt antall økser som er etterlatt i steinalderens "ingenmannsland", altså utenfor samtidige bosetningsområder. Trond Lødøen har undersøkt funnsammenhengen til bergartsøkser i Sogn og Knut Andreas Bergsvik har gjort tilsvarende for økser i Hordaland. Begge argumenterer for at svært mange av disse er lagt ned som rituelle offer, helt fra kysten og inn i de innerste fjordene. Mange av øksene har blitt funnet i sjø, myr, bekk og steinur. Andre økser er funnet i par eller grupper. Flere økser er kommet for en dag ved siden av store jordfaste steiner eller

under heller. Sammenhengen mellom trinnøkser og store jordfaste steiner finnes også på svensk side. Beskrivelsen er mistenkelig lik funnopplysningene for øksa fra Savalen. Det er derfor grunn til å tro at øksa som ble funnet ved Savalen ble rituelt plassert der i steinalderen. Hvilken betydning har nedleggelsen?

Mange av øksene på Vestlandet kan knyttes til kjente steinbrudd på Bømlo og Stakaneset gjennom bergartsbestemmelse. Bergsvik og Olsen ser spredningen som resultat av to ulike gruppers behov for markering i territorielle grenseområde. Distribusjonen av økser fra disse bruddene er vidstrakt. Det er til og med funnet en Bømlo-øks ved Atnasjøen. Øksa fra Savalen er av en bergart som foreløpig ikke kan knyttes til ett spesielt brudd. Like fullt er den et stort, forseggjort og godt synlig redskap som utvilsomt har tiltrukket seg oppmerksomhet i sosiale sammenhenger. Gruppetilhørighet og identitet kan ha vært ett av signalene øksa har utstrålt. Men i det spredte og usammenhengende bildet som de tidligste steinaldersporene i Nord-Østerdalen gir, virker ikke territoriemerking som et utilstrekkelig motiv for deponering av øksa ved Savalen.

Ofret til et ukjent landskap

Når øksa ble plassert hadde menneskene bare så vidt begynt å tilnærme seg dette landskapet. I en slik prosess er den mentale tilnæringsprosessen vel så viktig som det fysiske landnåmet. Fra etnografiske studier finnes det mange eksempler på hvordan landskap og

landskapselementer blir gitt symbolsk betydning når de blir en del av menneskenes verdensbilde. Landskapet kultiveres og levedegjøres gjennom myter, historier. Jeg ser for meg at øksa kan være et uttrykk for fjellpionerens tilnærming til landskapet rundt Savalen. Øksa representerer noe menneskeskapt, hjemmelig og trygt i et landskap som enn så lenge opplevdes som utemmet, utilgjengelig og kanskje også fiendtlig. Øksa kan ha blitt ofret til landskapet med ønske om tillatelse til trygt opphold og gjennomfart, i det menneskene satte sine første spor i Nord-Østerdalen.

Litteratur

- Alsaker, Sigmund 1987: Bømlø – Steinalderens råstoffsentrum på Sørvestlandet. Arkeologiske avhandlinger 4. Historisk museum. Universitetet i Bergen.
- Bergsvik, Knut Andreas og Olsen Asle B. 2003: Traffic in Stone Adzes in Mesolithic Western Norway. I: Larsen, L. Kindgren, H. Knutsson, K. Loeffler, D. and Åkerlund, A. (eds.) Mesolithic on the move. Papers presented at the Sixth International Conference on the Mesolithic in Europe, Stockholm 2000. Oxbow books, s. 395-406.
- Gjerland, Berit 1984: Bergartsøkser i Vest-Norge. Distribusjon sett i forhold til praktisk funksjon, økonomisk tilpasning og tradisjon i steinalderen. Hovedfagsoppgave i Arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Gjessing, Guttorm 1945: Norges steinalder. Norsk Arkeologisk Selskap. Oslo.
- Hermansson, Rune og Stig Welinder 1997: Norra Europas trindyxor. Östersund.
- Hernek, Robert 2005: Nytt lys på Sandarnakulturen: om en boplatz från äldre stenåldern i Bohuslän. Göteborg : Göteborgs universitet. Institutionen för arkeologi.
- Jaksland, Lasse 2001: Vinterbrolokalitetene – en kronologisk sekvens fra mellom- og senmesolitikum i Ås, Akershus. Varia 52. Universitetets kulturhistoriske museer Oldsaks-samlingen.
- Jaksland, Lasse 2005: Hvorfor så mange økser? En tolkning av funnene fra den klassiske Nøstvedtboplassen i Ås i Akershus. Hovedfagsoppgave i Arkeologi, Universitetet i Oslo.
- Larsson, Lars 1989: Late Mesolithic Settlements and Cemeteries at Skateholm, Southern Sweden. I C. Bonsall (red.): The Mesolithic in Europe. Papers presented at the third international symposium. S. 367-378. John Donald. Edinburgh.
- Lødøen, Klungseth Trond 1995: Landskapet som rituell sfære i steinalder. En kontekstuell studie av bergartsøkser fra Sogn. Hovedfagsoppgave i Arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Moberg, Carl-Axel 1955: Studier i bottnisk steinalder I-V. Kungl. Vitterhets historie og antikvitets akademins handlingar. Antikvariska serien 3. Stockholm.
- Olsen, Asle B. og Sigmund Alsaker 1984: Greenstone and Diabas Utilization in the Stone Age of Western Norway: Technological and Socio-cultural Aspects of Axe and Adze Production and Distribution. Norwegian Archae-

ological Review, Vol. 17, No. 2, s. 71-103.

- Shetelig, Haakon 1922: Primitive tider i Norge. John Griegs forlag. Bergen.
- Steinbakken 2008: Kunnskap om Landskapet: en kontinuitetsanalyse av steinalderen i Nord-Østerdalen. Masteroppgave i Arkeologi. NTNU, Trondheim.
- Wølstad, Sigrun 2007: Trinnøkser av grønnstein og deres biografiske reiser i mellom og sen mesolitikum. Mastergradsavhandling i Arkeologi, Universitetet i Bergen.
- www.unimus.no/arkeologi/forskning/sok.php

Om forfatteren

Thea Sørensen, født 1980 i Sørumsand, er master i arkeologi fra NTNU. Hun var ansatt ved Nordøsterdalsmuseet som prosjektleder for utstillingen "Forsteinede øyeblikk" i perioden 2009–2010.

Illustrasjon fra utstillingen. Jakt på reinsdyr, med skinnbåter. Arnhild Jordet.